

L'ETERNITAT A TRAVÉS DEL FOC: LA MORT EN EL PERÍODE FENICI 625-525 aC

En el segle VII aC, els fenicis s'instal·laren al Puig de Vila i els voltants i fundaren un establiment a la badia d'Eivissa que constituí el nucli originari de la ciutat. Va ser aleshores que la part baixa del Puig des Molins començà a utilitzar-se com a necròpoli i va arribar a assolir una extensió de gairebé 10.000 m².

ELS RITUS FUNERARIS

El ritual funerari s'iniciava amb la neteja del cos per purificar-lo. A les persones de més rang social els maquillaven el rostre per emfasitzar-ne els trets, els pentinaven i, finalment, els ungien el cos amb oli perfumat.

Ja al cementiri, es cremava el cadàver. La cremació tenia lloc de manera individualitzada prop de la tomba o, en alguns casos, a l'interior de les fosses. Posteriorment, els ossos es recollien i, abans de soterrar-los, de vegades es netejaven curosament. L'enterrament podia fer-se o bé en una petita cavitat del terreny, a vegades dins una urna, o bé a l'interior d'una fossa. Abans de tancar la sepultura es feien els ritus preceptius com ara les libacions –que consistien a vessar líquids en honor del difunt–, es feien banquets funeraris o es col·locaven llànties enceses al costat de les restes, per il·luminar el camí cap al més enllà.

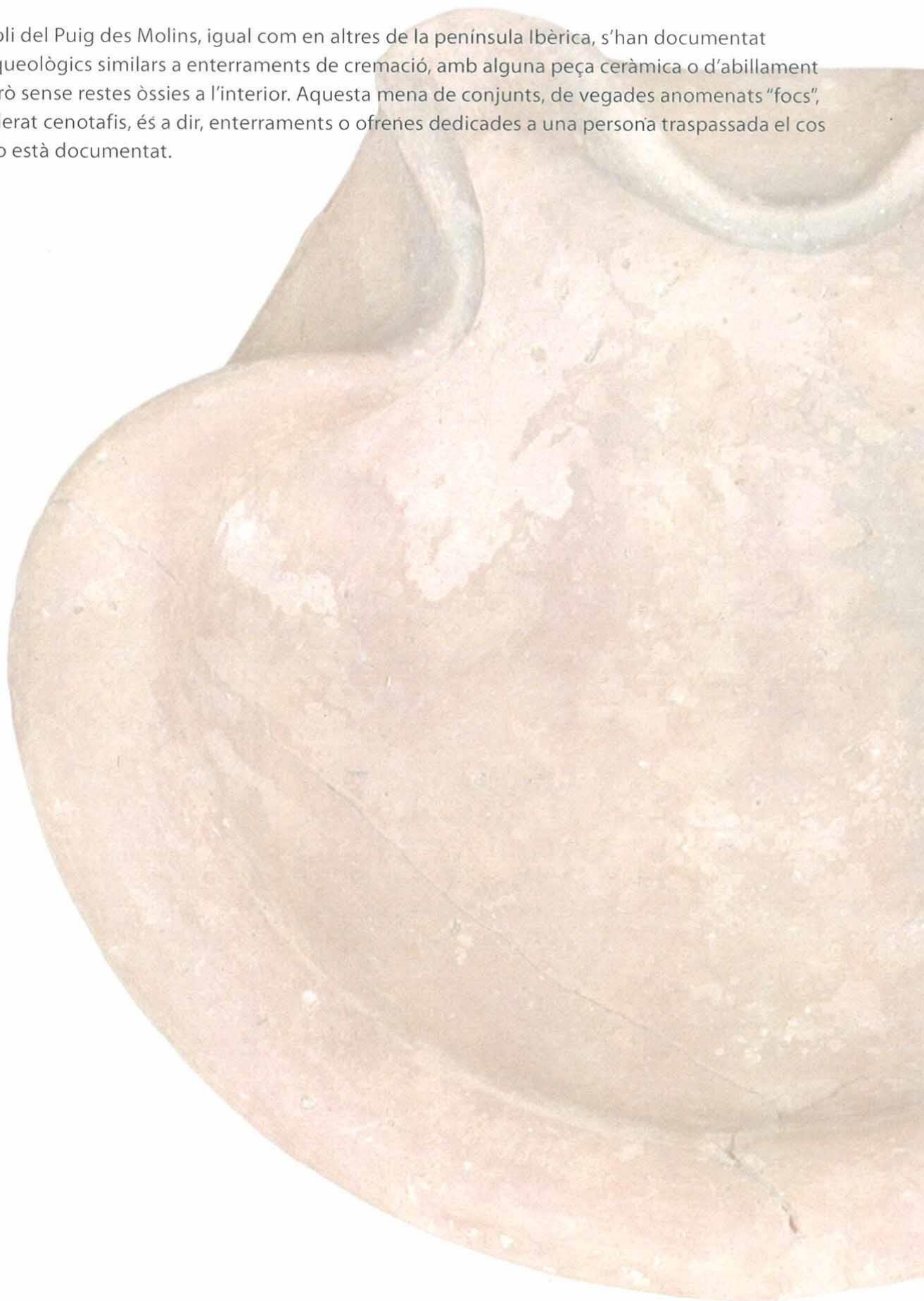
Les estructures tumulàries que podien senyalar exteriorment la localització de les tombes han desaparegut al Puig des Molins. Els únics elements que tenim i que podrien tenir relació amb el culte als morts són els betils o cips tallats sobre pedra de marès. Tanmateix, el fet que en alguns casos hagin aparegut restes de betils o cips fragmentats, que formaven part del material que emplenava la sepultura, ha fet que s'interpretassin com a símbols de la vinculació del difunt amb les divinitats que aquests representaven, i de la consagració religiosa de la mateixa sepultura.

ELS ENTERRAMENTS

La col·locació d'aixovar a les tombes fenícies del Puig des Molins era una pràctica minoritària, perquè només s'ha constatat la presència de peces en una mica més del 40% dels enterraments. A diferència del que passa en altres necròpolis fenícies, no hi ha una pauta definida en la deposició de materials a les tombes, no hi ha associacions d'objectes que es repeteixin en un nombre significatiu de casos. Només en alguns enterraments s'ha trobat algun element de joieria i abillament personal, potser amb una finalitat protectora, i en alguns casos alguna peça de ceràmica, sovint ampelles de tipus globular que probablement contenien oli per al ritual de la unció.

POSSIBLES CENOTAFIS

A la necròpoli del Puig des Molins, igual com en altres de la península Ibèrica, s'han documentat conjunts arqueològics similars a enterraments de cremació, amb alguna peça ceràmica o d'abillament personal però sense restes òssies a l'interior. Aquesta mena de conjunts, de vegades anomenats "focs", s'han considerat cenotafis, és a dir, enterraments o ofrenes dedicades a una persona traspasada el cos de la qual no està documentat.

EL VIATGE AL MÉS ENLLÀ: RITUALS FUNERARIS PÚNICS 525-25 aC

Cap al 525 aC s'inicia l'etapa púnica a l'illa d'Eivissa. Aquesta cultura atorga una extraordinària atenció al món funerari i a tots els seus rituals, des de la preparació del cos i els funerals lligats a l'enterrament, fins als cultes després de la mort.

LA PREPARACIÓ DEL CADÀVER

La societat púnica creia que l'ànima (*rouah*) del difunt feia un viatge transcendental al més enllà. Per això, el cos havia de ser preparat de manera convenient, seguint una sèrie de ritus. En primer lloc, per purificar-lo, es netejava el cadàver amb aigua lustral. Seguidament, s'eliminava el borrissol corporal i s'arreglaven –o potser s'afaitaven– els cabells. La higiene corporal es completava amb ungüents i olis perfumats amb resines o plantes aromàtiques i, segurament, els ulls, el nas i la boca del cadàver eren obturats amb algun element, tot i que a Eivissa no s'han trobat mai les laminetes d'or o plata com les que varen aparèixer a les necròpolis de Cartago.

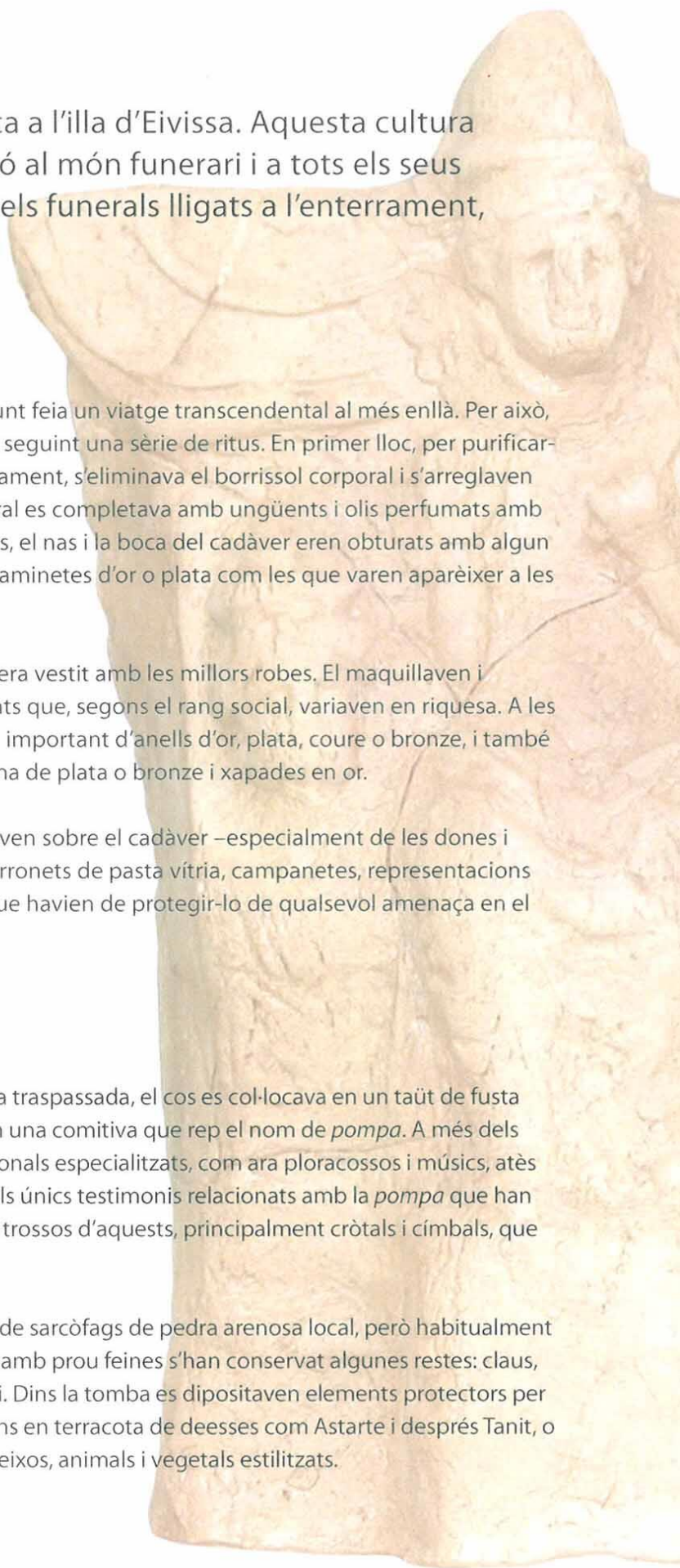
A continuació, es feia l'amortallament del cos, que era vestit amb les millors robes. El maquillaven i adornaven amb les joies personals i altres ornaments que, segons el rang social, variaven en riquesa. A les sepultures del Puig des Molins hi ha una producció important d'anells d'or, plata, coure o bronze, i també d'arracades i penjolls d'or, també n'hi ha amb l'ànima de plata o bronze i xapades en or.

Posteriorment, barrejats entre els joiells, es col·locaven sobre el cadàver –especialment de les dones i els infants– tota mena d'amulets (escarabeus, caparronets de pasta vítria, campanetes, representacions de diverses divinitats, estoigs portaamulets, etc.) que havien de protegir-lo de qualsevol amenaça en el trànsit cap a l'altra vida.

ELS FUNERALS

Després del període d'exposició i vetlla de la persona traspassada, el cos es col·locava en un taüt de fusta o damunt un baiard i es transportava al cementiri en una comitiva que rep el nom de *pompa*. A més dels familiars, participaven en el seguici fúnebre professionals especialitzats, com ara ploracossos i músics, atès que la música i els cants formaven part del comiat. Els únics testimonis relacionats amb la *pompa* que han sobreviscut fins avui són els instruments musicals, o trossos d'aquests, principalment cròtals i címbals, que de vegades apareixen a les tombes.

Els cadàvers podien ser dipositats a les tombes dins de sarcòfags de pedra arenosa local, però habitualment s'empraven taüts de fusta o llits funeraris, dels quals amb prou feines s'han conservat algunes restes: claus, frontisses, anses, o elements decoratius d'os o d'ivori. Dins la tomba es dipositaven elements protectors per evitar l'espoliació. Eren principalment representacions en terracota de deesses com Astarte i després Tanit, o bé màscares i caps femenins o representacions de peixos, animals i vegetals estilitzats.

Alguns dels elements que es dipositaren a les tombes permeten identificar el sexe, l'edat o l'ofici de les persones traspassades. Així, són característics en els enterraments masculins els anells amb segell, els ganivets, els estrígils i la destal doble. En canvi, als enterraments femenins predominen les peces relacionades amb l'activitat tèxtil, i els infantils es poden identificar gràcies a les joguines. Els oficis identificats al Puig des Molins són: terrissaire, pescador i peixater, pagès, esquilador, carnisser, escriba o mercader.

ELS RITUS FUNERARIS

Quan s'havia dipositat el cadàver a la sepultura, s'iniciava el sepeli veritable, que consistia en la presentació de l'individu davant les divinitats. En aquell moment es col·locaven les diverses ofrenes alimentàries i les closques d'ou d'estruç, juntament amb la resta de l'aixovar, al mateix temps que es feien els sacrificis, cruentos o no, i les libacions rituals, com a símbol d'unió dels morts amb les divinitats tel·lúriques del més enllà.

En aquell moment es portava a terme el ritu de la il·luminació, que consistia a encendre una llàntia col·locada damunt o al costat del cadàver per il·luminar el món fosc de les ombres i, per tant, el camí de l'ànima cap al més enllà. També s'ofrenaven substàncies oloroses en adoració a la divinitat. La més utilitzada era l'encens, en gra o en pols, al qual de vegades s'afegien grans de comí, i també bàlsam i mirra. La cremació d'aquestes substàncies es feia en recipients específics, anomenats peveters, que al llarg dels segles es fabricaren amb metall o amb ceràmica i adquiriren formes molt diverses, fins i tot la de cap femení en representació de la deessa Tanit, o la de petites ares de pedra arenosa.

CULTES DESPRÉS DE LA MORT

A Eivissa no s'han trobat monuments funeraris com els que s'utilitzaven per senyalar els enterraments a l'orient o al nord d'Àfrica, ni tampoc inscripcions funeràries com a Cartago, però s'han descobert elements vinculats a les tombes per identificar-les o per als cultes *post-mortem*: betils, altars i esteles. Els betils, que poden tenir forma troncopiramidal o paral·lelepípedica, s'han interpretat, dins el culte als ancestres, com a elements indicadors de l'inframón. Els altars són similars als cremaperfums, tot i que de dimensions més grans, i es vinculen únicament a enterraments d'inhumació. I finalment les esteles que, a més a més de senyalar l'enterrament, són un record del difunt. Al Puig des Molins són molt escasses i no tenen cap inscripció. Una peça de marès en forma de crater i un fragment de peanya amb decoració pintada suggereixen l'existència de monuments funeraris que no s'han conservat.

TEMPS DE LA MORT: ENTERRAMENTS PÚNICS 525-25 aC

Aquesta sala mostra l'evolució dels enterraments púnics a Eivissa durant el període més antic (525-425 aC), el període clàssic (425-300 aC), el de més esplendor del jaciment, i el període tardà (300-25 aC).

PERÍODE PÚNIC ARCAIC (525-425 aC)

En la segona meitat del segle VI aC comença a arribar a Eivissa població nova, ara púnica, que s'uneix a la fenícia. Això implica canvis en el ritual funerari, amb la introducció de la inhumació dels cadàvers, un increment en la quantitat i varietat de la composició dels aixovars i l'aparició d'un nou tipus de sepultura: l'hipogeu.

L'hipogeu és una tomba subterrània excavada a la roca, amb un pou d'accés de planta rectangular i fondària variable (entre dos i tres metres), i amb una cambra de planta quadrangular on es dipositaven els enterraments. Una gran llosa de pedra tancava l'obertura que permetia el pas des del pou a l'interior de la cambra, i el pou s'omplia completament de terra.

Els aixovars són molt més nombrosos i variats que els fenicis. Inclouen elements d'abillament i adorn personal (granadures de collaret, joies, etc.), altres amb significat màgic o religiós (ous d'estruç, terracotes, amulets, escarabeus, etc.), i recipients de ceràmica que contenien substàncies líquides (llet, vi i aigua) o sòlides (peixos, aus, mamífers petits, fruita i llegums) que es dipositaven al costat del cos.

A aquesta etapa correspon el conjunt d'hipogeus situats al carrer de Lleó núm. 10-12, que segurament va pertànyer a un grup de nous pobladors púnics que s'enterraren de manera diferenciada prop de la necròpoli fenícia. També s'han trobat hipogeus de començament del segle V aC a les àrees nord-oest i sud-est, que constaten l'expansió del cementiri durant aquest període. A més dels hipogeus, per a les inhumacions es feien servir també fosses rectangulars excavades a la roca amb graons laterals per sostenir les lloses de cobertura, i aquí els aixovars són similars, en quantitat i composició, que els dels hipogeus.

En aquesta fase perduren les sepultures de cremació en fossa i en petites cavitats del terreny, que incorporen noves variants en el procediment funerari, i també alguns elements d'aixovar anàlegs als dels enterraments d'inhumació, la qual cosa denota una evolució cap a maneres púniques en els costums funeraris autòctons.

PERÍODE PÚNIC CLÀSSIC (425-300 aC)

Durant la segona meitat del segle V i el primer quart del IV aC, la població de l'illa havia augmentat amb gent púnica; per altra banda, l'evolució social va determinar una democratització de l'accés al més enllà, de manera que tota la ciutadania tenia dret a una sepultura. Per aquesta raó, la necròpoli

experimentà un creixement considerable i va assolir una extensió superior a les cinc hectàrees en ocupar tota la falda nord del Puig des Molins. El cementiri inicial va ser sistemàticament ocupat per les noves sepultures púniques, que se superposaren o que fragmentaren les antigues tombes fenícies. Es calcula que només en aquest període es van obrir més de dos mil hipogeus.

Pel que fa a les sepultures d'inhumació, fins a la segona meitat del segle IV aC es va mantenir la diferenciació entre sepultures col·lectives, representades pels hipogeus (tot i que s'han trobat cambres amb una sola inhumació, o amb un sol sarcòfag), i sepultures individuals, representades per les fosses amb o sense sarcòfag.

Els enterraments de cremació són minoritaris al final del segle V aC i el començament del segle IV aC. Són cremacions fetes *in situ*, com enterraments secundaris dipositats en fosses simples, o disposades en urnes, ja sigui en gerres de dues anses del tipus Eb. 64 o en les anomenades "urnes d'orelletes", recipients abundants en el món ibèric peninsular.

PERÍODE PUNICOTARDÀ (300-25 aC)

Des del final del segle IV aC es deixen d'obrir nous hipogeus i molts dels ja existents es reutilitzen durant aquest període com a panteó o ossera. Hi continuaran apareixent, tot i que no tant com fins ara, terracotes, vasos de pasta vítria i amulets. Tanmateix, es generalitza l'ús de fosses simples, de vegades excavades a la roca o, més sovint, obertes en terra. Encara que la inhumació continua sent majoritària, es detecta la presència d'alguns enterraments de cremació. Durant el segle III aC es redueixen els aixovars, que solen limitar-se a alguna peça ceràmica relacionada amb ritus de libació o amb la unció del cadàver.

El darrer quart del segle II i els primers anys del I aC es va produir un seguit de canvis en la societat púnica ebusitana, provocats per la progressiva integració en l'estructura de l'estat romà. Durant aquesta etapa continuaren reutilitzant-se els hipogeus, tot i que molt minoritàriament, i els cadàvers es dipositaven simplement amortallats en taüts. Els enterraments d'inhumació més generalitzats van ser les fosses obertes a les zones planes al peu del turó. Per als enterraments infantils es feien servir àmfores a manera de taüt o es dipositaven els cadàvers en fosses, acompanyats d'algun adorn personal o algun element simbòlic de protecció. La cremació va adquirint importància, tot i que va ser una pràctica minoritària al costat de la inhumació. Igual com en l'etapa anterior, els ossos cremats es col·locaven en recipients ceràmics a manera d'urnes cineràries, que després es dipositaven en clots o, de vegades, dins les cambres d'antics hipogeus.

Els aixovars en els enterraments dels segles II i I aC són molt escassos, però hi destaquen les ceràmiques d'importació de tipus campaniana, les ceràmiques ebusitanes cobertes d'engalba i els ungüentaris hel·lenístics. De vegades apareixen algunes granadures de collaret, amulets i alguna moneda, però també és freqüent la total absència de peces en els enterraments, fet que, a més de canvis en els ritus funeraris, probablement evidencia l'empobriment de la societat ebusitana.

SIT TIBI TERRA LEVIS: LA MORT EN ÈPOCA ROMANA I TARDOANTIGA 25 aC-700 dC

Aquesta sala descriu els rituals funeraris romans a Eivissa des del començament del període altimperial (25 aC) fins al final de l'antiguitat tardana (700 dC).

ELS RITUS FUNERARIS

Segons el ritual romà, quan la mort era imminent, les persones properes al difunt es reunien al voltant del llit per confortar-lo. El parent més pròxim li feia un darrer petó, a fi de retenir l'ànima que, segons es creia, abandonava el cos amb l'últim sospir, i li cloïa els ulls (*oculos premere*). Després, tots els assistents cridaven en veu alta el seu nom (*conclamare*) i el ploraven. L'acte següent consistia a alçar el cos del llit i dipositar-lo en terra (*deponere*) per rentar-lo i ungir-lo amb perfums. Tot seguit es col·locaven al costat del cadàver diversos objectes màgics i religiosos que el protegirien en el viatge al més enllà. Un cop dipositat el cos a la tomba, se celebraven els banquets funeraris (*silicernium* o *refrigerium*) i les libacions, que podien ser de vi (*vinum repersum*) o d'aigua (*circumpotatio*).

Els epitafis funeraris sobre lloses o blocs de pedra varen ser un element fonamental per conservar la memòria dels difunts, tot i que el nombre recuperat al Puig des Molins és baix. Les excavacions modernes evidencien que alguns es varen perdre en ser reutilitzats a l'alta edat mitjana en construccions andalusines i per fer-ho es fragmentaren els exemplars de més grandària.

PERÍODE ALTIMPERIAL (25 aC-150 dC)

En aquesta fase coexisteixen encara la inhumació i la cremació. Els aixovars funeraris es romanitzen i incorporen quasi exclusivament productes itàlics (ceràmiques *sigillatae*, vasos de parets fines, ungüentaris piriformes, primer de ceràmica i després de vidre bufat, etc.). Per altra part, la presència freqüent d'una o més monedes als enterraments com a pagament a Caront per la travessa del llac d'Estígia és indicativa de la introducció de les creences romanes d'ultratomba.

La cremació era el tractament funerari més practicat. El cos es col·locava damunt la pira, dins del taüt. Els familiars, clients i persones properes al difunt col·locaven al fèretre els objectes que havien estat els preferits del difunt; li obrien i tancaven els ulls per darrera vegada, li feien un petó de comiat i un parent encenia la pira, adornada amb flors i recipients de perfum. Quan les flames s'extingien, les brases s'apagaven amb vi i els fragments ossis que restaven de la cremació es recollien i finalment es dipositaven en una urna cinerària, que en alguns casos es col·locava a l'interior d'un dels antics hipogeus púnics. Tanmateix, era més freqüent que les restes òssies cremades fossin enterrades en simples clots excavats en terra.

Els hipogeus púnics es reutilitzaren també per als enterraments d'inhumació. Per fer-ho, el pou es buidava parcialment o totalment i s'hi dipositaven els nous enterraments, generalment sense obrir les cambres l'interior de les quals es respectava.

PERÍODE IMPERIAL MITJÀ (150-300 dC)

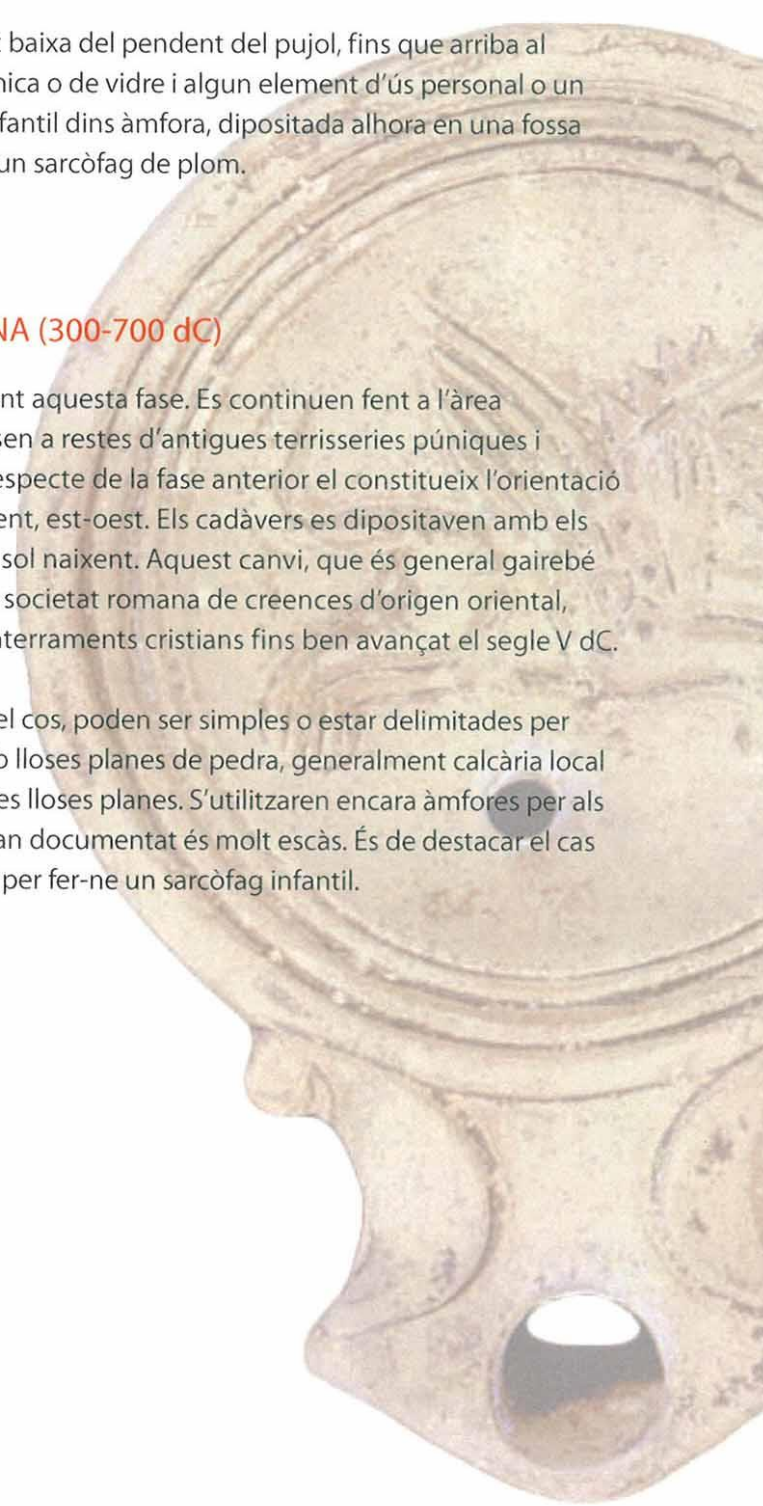
Aquesta fase es caracteritza per la pràctica exclusiva de la inhumació, ja que la cremació deixà de fer-se des de mitjan segle II dC en la major part de l'Imperi. No es coneixen amb exactitud les raons d'una transformació tan àmplia i profunda en la pràctica funerària, però res no permet suposar que fos conseqüència d'un canvi significatiu de la doctrina religiosa. Al Puig des Molins l'únic tipus de sepultura documentat en aquest període és la fossa excavada en terra que, generalment, té els laterals delimitats amb lloses de pedra o amb murets de pedra travada amb fang o morter. La coberta estava composta per tres, o més, lloses planes de pedra. L'orientació és nord-sud, sempre.

El cementiri urbà d'aquesta època ocupa només la part baixa del pendent del pujol, fins que arriba al pla, i els aixovars es redueixen a una sola peça de ceràmica o de vidre i algun element d'ús personal o un ornament. També es coneix algun cas d'enterrament infantil dins àmfora, dipositada alhora en una fossa excavada a terra i un cas excepcional de dos nens dins un sarcòfag de plom.

PERÍODE BAIXIMPERIAL I ANTIGUITAT TARDANA (300-700 dC)

Els enterraments en fossa són els únics coneguts durant aquesta fase. Es continuen fent a l'àrea septentrional del jaciment, on les tombes se superposen a restes d'antigues terrisseries púniques i d'habitatges del segle III dC. L'únic canvi significatiu respecte de la fase anterior el constitueix l'orientació de les tombes, que en aquest període és, invariablement, est-oest. Els cadàvers es dipositaven amb els peus a la part oriental i el cap a l'occidental, de cara al sol naixent. Aquest canvi, que és general gairebé a tot l'Imperi, es relaciona amb la forta penetració a la societat romana de creences d'origen oriental, vinculades amb el culte solar. No hi ha evidències d'enterraments cristians fins ben avançat el segle V dC.

Les fosses, de dimensions una mica superiors que les del cos, poden ser simples o estar delimitades per una filada de pedres, o bé tenir els laterals revestits amb lloses planes de pedra, generalment calcària local sense treballar. Les tombes es cobrien amb unes quantes lloses planes. S'utilitzaren encara àmfores per als enterraments infantils, tot i que el nombre dels que s'han documentat és molt escàs. És de destacar el cas d'un fragment de columna que fou parcialment buidat per fer-ne un sarcòfag infantil.

COL·LECCIONISME I PATRIMONI: LA COL·LECCIÓ SAINZ DE LA CUESTA

Rafael Sainz de la Cuesta (Madrid, 1896-1961) viatjà a Eivissa per primer cop l'any 1931 i des de llavors passà a l'illa bona part dels seus períodes de vacances. Gran amant de l'arqueologia, va començar la seva col·lecció a partir de regals i adquisicions de peces a pagesos, per la qual cosa es desconeix, malauradament, la procedència de molts dels materials que la componen. Tanmateix, el gruix de la col·lecció el constitueix el lot que Sainz de la Cuesta va adquirir al 1945 als hereus de Joan Roman i Calbet, director i mecenes de la Societat Arqueològica Ebusitana, amb peces que aparegueren publicades en obres com *Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas* (1906) i *Antigüedades Ebusitanas* (1913). Avui podem contemplar la col·lecció, compendi de tota l'arqueologia punikoromana de l'illa d'Eivissa, gràcies a la donació que els hereus de Sainz de la Cuesta van fer a l'Estat l'any 1965, amb el desig exprés que fos exhibida en aquesta ciutat.

ELS SANTUARIS I NECRÒPOLIS

La col·lecció aplega materials de tres dels principals santuaris de l'Eivissa púnica: es Culleram, Illa Plana i Puig d'en Valls, que testifiquen l'existència d'una organització religiosa a l'illa amb cultes regits per una agrupació sacerdotal. Així, es conserva un conjunt important de terracotes votives procedents del santuari des Culleram. Són figures femenines, moltes de les quals estan fragmentades, que representen la deessa Tanit. D'Illa Plana procedeixen tres figures jacentes incompletes trobades a l'exterior d'un pou votiu (*bothros*), on es trobaren també 35 figures de trets esquemàtics amb els caràcters sexuals molt accentuats. Dels tres exemplars de la col·lecció, dos són masculins amb forma ovoide i un femení amb el cos acampanat. Del jaciment del Puig d'en Valls es conserven torsos, caps i peus de figuretes petites, dos caps de moltó en miniatura i dues llànties àrabs.

A més, la col·lecció inclou una mostra representativa d'elements funeraris característics de l'època púnica procedents, la majoria, de la necròpoli del Puig des Molins. Aquests objectes són els emprats en les diverses fases del ritual funerari: preparació, arranjament i protecció del cadàver per al viatge al més enllà. Els elements de joieria i abillament personal, també trobats a la necròpoli, estan molt ben representats en la col·lecció: granadures de pasta vítria i pedres semiprecioses, anells i braçalets de bronze i d'or.

L'afany col·leccionista de Sainz de la Cuesta el va fer reunir una gran diversitat de materials de qualitat. D'aquesta manera, la col·lecció inclou un conjunt important de peces d'os, de metall i de vidre. Entre les primeres destaquen objectes relacionats amb la manufactura tèxtil (agulles, fusos o pesos) i també peces que decoraven els taüts de fusta. Igualment són remarcables en aquest conjunt els ullals de suïds que es portaven amb finalitat protectora i altres objectes relacionats amb l'abillament personal, com ara agulles per recollir els cabells. Moltes peces de metall, fonamentalment de ferro i de coure, estan vinculades a l'activitat artesanal de la persona traspasada. Hi destaquen instruments per llaurar i hams o ganxos

emprats per pescar. També hi ha peces relacionades amb l'àmbit casolà, com són tisores o ganivets, i altres de caràcter sacre, com els *obeloi*, originalment varetes de bronze en les quals s'enfilava la carn per rostir-la, que és freqüent trobar als santuaris com a ofrena, però també amb un possible valor monetari.

En aquesta col·lecció no hi trobam un nombre elevat de peces de vidre, però sí algunes de notable qualitat, com uns recipients i una petita fusaïola per filar. D'època romana trobam una representació important dels característics ungüentaris altimperials; a més, són especialment interessants els únics fragments de vidre de mosaic localitzats fins ara a l'illa.

La secció numismàtica presenta igualment exemplars interessants d'època púnica, la majoria de la seca local, que es caracteritzen per la representació del déu Bes. Un altre lot destacable correspon a època romana, amb peces com ara alguns antoninians del segle III dC i nombrosos exemplars de bronzes baiximperials petits. També hi ha alguns doblers, sous i cinquenens encunyats per la Universitat d'Eivissa entre els regnats de Carles I i Felip VII.

Els elements relacionats amb el joc constitueixen un altre apartat significatiu de la col·lecció. Les joguines pròpiament dites estan representades per un únic exemplar: una nina d'època púnica que havia tingut els braços articulats. Són molt nombrosos els *calculi* de pasta vítria, fitxes que es movien pel tauler seguint unes regles segons les quals hom guanyava o perdia. Per la singularitat destaca igualment un dau d'os incomplet d'època romana. Els ossets fets de pasta vítria també eren utilitzats per als jocs, tot i que igual que els d'os podien fer-se anar també amb finalitats endevinatòries.

El capítol de l'escultura està representat principalment per figures de terracota d'època púnica, amb peces tan característiques com una figura de Tanit entronitzada. Un cap de Bacus de gran qualitat, trobat al jaciment de Can Fita i que probablement formava part de la decoració de la vil·la, il·lustra la plàstica romana.

Per acabar, destaquen, en nombre i diversitat, les ceràmiques. D'època púnica es conserven peces de producció local, tant ceràmica comuna com vaixel·la de taula amb la característica coberta d'engalba, i també peces d'importació grega i hel·lenística. D'època romana són especialment significatius els vasos de "parets fines" i la vaixel·la de *terra sigillata*. Aquest capítol es tanca amb dues importants peces de ceràmica medieval: un gresol d'època andalusina i una setra o abocador del segle XV.